

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

A KERESZTÉNY ÉRTELMISÉGI (I)

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

1. Igazság és érthetőség
  2. Hogyan imádkozzuk a
118. zsoltárt?
-

1. szám

2002. szeptember

Felelős kiadó:
Dobszay László

Kézirat gyanánt

A keresztény értelmiségi (I)

Mit jelent keresztény értelmiséginek lenni? Voltaképpen könnyű a válasz: kereszténynek lenni és értelmiséginek lenni. Mégis, ha a mindennapi életben mindkét szó (s a kettő kombinációja) körüli zűrzavart látjuk, hajlamot érzünk arra, hogy a kifejezés tartalmát fontolóra vegyük. Előbb a két szót külön-külön forgatjuk meg (I–II), azután a kettőből alkotott kifejezést (III).

Értelmiséginek lenni bizonyára nem csupán, sőt talán nem is első-sorban foglalkozás. Sokkal inkább életforma, gondolkodás- és reagálásmód, amolyan „második természetünk” – a régi közmondás értelmében. Mert ahogy sokan végeznek értelmiséginek tartott foglalatosságot anélkül, hogy értelmiségi gondolkodásmódot igazán magukévá tennék, úgy találkoztam már olyan parasztemberrel, aki egy értelmiségi módszerével és megfontoltságával ítélt, legalábbis a látókörébe eső dolgokról. Persze ezt inkább csak a kérdés élesebb exponálása kedvéért mondtam. Nyilvánvaló, hogy az emberiség munkamegosztásában elsősorban az értelmiségi foglalkozásra elhivatottaknak kell vagy kellene az értelmiség mentalitását is elsajátítani.

Hogy e megkülönböztetett értelemben mit nevezhetünk értelmiségi létnek, nem annyira meghatároznunk, mint inkább jellemeznünk kell. Ebből a jellemzésből az is kiderül, hogy az értelmiségi szellemi létezés nem *van* vagy *nincs*, hanem annak fokozatai vannak.

Mielőtt a jellemzéshez fognánk, még egy dolgot kell nyomatékosan kijelentenünk. Az értelmiségi lét nem tökéletesebb, mint a sok másfajta. Annak elemzése semmiféle gőgre nem ad okot. Fentebb az emberiség munkamegosztásával hoztuk kapcsolatba. S valóban, az emberiségnek van szüksége az értelmiségi szolgálatára, s az értelmiséginek adottságai-val és tapasztalataiból leszűrt agymunkájával az alázatos szolgálat és az önkritikára való készség szellemében kell – a gőgre kísértést tényleg nem kizáró – tevékenységét végezni.

Bizonyára többféleképpen megfogalmazhatók, csoportosíthatók azok a kondicionált szellemi tevékenységek, melyek összessége az értelmiségi munkát teszik. Ha most három ilyent emelünk ki, megengedjük,

hogy negyedik-ötödik is hozzáadható lenne, vagy emezeket is lehetne másképpen megnevezni. Én mondandómat mégis három vezérszó köré csoportosítom: önállóság, elégséges megokolás, megkülönböztetési képesség.

1. Az értelmiségi embert véleményalkotásában, ítéleteiben bizonyos **önállóság** jellemzi. Ez az önállóság nem valami akarattal keresett egyénieskedésből fakad, hanem abból, hogy tanulásból, tapasztalásból, töprengésből szűri le állásfoglalását, vagy sokszor talán csak többé-kevésbé valószínű feltevését.

Persze az értelmiségi is ki van téve környezete hatásának. Családja, barátai, kollégái, nézettársai hatnak rá, s pályájának kezdetén nagy, azután csökkenő mértékben, de mindvégig hajlik rá, hogy elfogadja a közvélekedést, hol meggyőzve az érvek által, hol érzelmi hatás alatt, hol a csoporthoz tartozás következtében. Mégis működik benne két ellenerő. Az egyik, hogy tisztában van az ember sok jót is magában rejlő nyáj-szellemével, s kellő óvatossággal, tudatosan védekezik annak káros befolyása ellen. Másrészt állandóan egybeveti e közvélekedést a dologra vonatkozó közvetlen tapasztalataival, megszerzett tudásával és az ellenvéleményekkel, így végül is személyes, egyéni latolgatással alakul ki benne saját állásfoglalása.

A „latolgatás” hajlamát legalább három-négyféle szellemi tevékenység táplálja. Egyik: önmagában véve *az elgondolkozásra való hajlam*. Míg az emberek többsége éli az életét, s amikor olyan helyzetbe kerül, előveszi az esztét, hogy megoldja a felmerülő problémákat, az értelmiségi ember kínja az, hogy alig tudja leállítani figyelő, a tapasztalatokat összegyűjtő és a dolgok megítélésére törekvő agyát. A megtanult és megtapasztalt dolgok tovább élnek benne, s az elme szüntelenül arra törekszik, hogy világosságot teremtsen azok kavargásában.

A másik tevékenység az, amit Aquinói Szent Tamás meglepő módon az okosság alkatrészének, következésképpen erkölcsi erénynek tart: *az emlékezet működése*. Itt azonban nem egy gépies emlékezésről van szó. Az értelmiségi a tegnapi tapasztalatot elraktározza, s amikor ma új tapasztalással kerül szembe, a tegnapi mintegy előugrik, s megerősíti vagy megcáfolja, vagy legalábbis ellensúlyozza a máit.

A mindennapi életet élő ember gyorsan felejt (legalábbis az életét közvetlenül nem befolyásoló dolgokat). Ezért vagy belekövesedik szokásos ítéleteibe, felfogásába, vagy könnyedén változtatja azt. A gondolkodó embert e szempontból egy bizonyos nehézkesség jellemzi. Mivel nem felejtette el korábbi tapasztalatát, „ellenállóbb” a divatokkal szemben. Mivel azonban nyitott elmével mérlegeli az új tapasztalatokat is, kész a változásra, fejlődésre. De csak szerves fejlődésre: világképe fokozatosan, a sokféle tapasztalatot állandóan összevetve bontakozik, s ez tükröződik ítéletalkotásában is.

A fentiekből következik, hogy mindig összevet. Minden igazi tudás *összehasonlításból* ered. Amikor valamit először megpillantunk, az csupán a tény, a fenomén. Amikor az adott dologról új és új dolgokat tudunk meg, amikor e tudás-elemeket egymással összevetjük, akkor válnak azok az igazságról való – sohasem egészen lezárt – tudássá.

Az értelmiségi gondolkodás mindig megőrzi *nyitottságát*. Kész arra, hogy a „másik oldal” igazságát is megvizsgálja, s az indokolt mértékig elismerje. Ennek eredménye, hogy bár a végső dolgokban természetesen a bibliai igen, igen, nem, nem elvéhez tartja magát, az élet nagyon sok területén a tények, tapasztalatok, igazságok kényszerítik arra, hogy *árnyalatokban* gondolkozzék.

Mindez, s bizonytalán még több más tényező eredményezi tehát, hogy az értelmiségi nem automatikusan csatlakozik környezete véleményéhez, nincs oly mértékben kitéve a befolyásoltságnak és manipulációnak, mint mások, hanem egy bizonyos lassú hezitálással formálódik benne napról napra saját ítélete.

*

Az értelmiségi lét tehát egy gondolkozási állapot. De *mi a tárgy* egy ilyen életmód-szerű töprengő gondolkozásnak? Elvileg: minden, ami a szeme elé kerül. Az értelmiségi szükségszerűen filozofáló lény. Van ugyan egy foglalkozása, melynek körében az emberileg lehetséges tökéletes szakismeretre kötelezett. De ezen túl ott van az a tágabb valóság, melyben benne él, amely őt önmaga erejéből és nem külső kényszerből állásfoglalásra invitálja. A világ értelme, az emberi élet célja, az erkölcs,

a vallás, a politika, a közélet konkrét körei a gazdasági racionalitástól a várostervezésig és környezetvédelemig, a művészet és tudomány teljesítményei – ebben a közegeben él, s értelme szinte automatikusan fel is akarja dolgozni ezt a közeget.

Nem arról van szó, hogy erre valóban képes. Erre a második pontban vissza fogunk még térni. De az a tény, hogy elméje életmódszerűen a gondolkozásra, mérlegelésre, elemzésre és ítéletalkotásra van ráállva, ösztönszerűen ilyen módon akarja feldolgozni mindazt, amivel szembekeverül. Nem nevezhető teljes értelemben értelmiséginek, akiben nincs meg ez a filozofikus igény.

Elutasíthatja, sőt bizonyos értelemben el is kell utasítania magától azt, hogy a világ minden dologáról felelősséggel véleményt alkosson. De ha igen, akkor éppen azért utasítja el, mert értelmiségi ösztöne felméri, hogy milyen értelmi tevékenységre és tudásra lenne szüksége ahhoz, hogy az adott dologban felelősséggel állást foglaljon. Olyan ez az értelem, mint egy figyelő szem: ami elé kerül, azt nem csak meglátja, hanem *megnézi*. Ha egy dolog elé kerül, bizonyos reflexei működésbe akarnak lépni. S akkor három dolog történhet: fel is dolgozza „lege artis”, vagyis a szakmájában megszokott értelmiségi technika követelményei szerint azt, amit meglátott. Vagy belátja erre való képtelenségét, s akkor radikálisan le is mond arról, hogy ítéletet alkosson. Vagy harmadik lehetőség gyanánt: habozó és ideiglenes ítéletet alkot annak mértéke szerint, amennyire képes volt „lege artis” vizsgálódni.

*

Az önállóság nem jelenti azt, hogy az értelmiségi ne lehetne „elkötelezett”.

Mindenekelőtt: van egy nehezen megszerzett és megőrzött *erkölcsi elkötelezettsége*. És itt nem csak az általános emberi erkölcsre gondolok, hanem egyfajta „szakmai” erkölcsre is. „Amicus Plato sed magis amica veritas – Barátom Plátó, de még inkább barátom az igazság”, mint a latin közmondás tartja. Elkötelezett az iránt, hogy a nehéz terhet, melyet a természet és gondviselés rárótt, napról napra elvigye. Hogy hű maradjon hozzá ellenségeivel, de barátaival szemben is, saját restsé-

gével és hiúságával (egy régi római oráció szerint: a szellemi munka két fő ellenségével, az „ignorantia”-val és „elatio”-val) szemben.

Van egy *elkötelezettsége a megismert igazság mellett*. S minél nagyobb, minél rendíthetetlenebb igazsággal van dolga, annál nagyobb az elkötelezettsége is. De amilyen fokban az emberi tévedésnek és gyengeségnek kitett igazságról van szó, olyan mértékben győzhet ezen elkötelezettség fölött a magasabb rendű elkötelezettség, vagy olyan fokban válhat az ítélet habozóvá, tentatívává. Erre még vissza kell térnünk.

Létezik *gyakorlati érdekű elkötelezettség* is. Ahhoz, hogy munkánkat végezni tudjuk, hogy jó kapcsolatainkat fenntarthassuk, bizonyos odaadásra és állhatatosságra, vagyis elkötelezettségre van szükségünk, olykor még akkor is, ha sok részletben fenntartásaink vannak a szóban forgó „értékrendszerrel” vagy értékközösséggel szemben. Ilyenkor egy nagyobb jó érdekében vállaljuk a jóval keveredő rosszat is, persze csak abban a mértékben, ameddig az vállalható, s eközben szellemi függetlenségünket kettőzött gonddal őrizve. Sőt az óvatosságban tovább is kell mennünk: az ilyen elkötelezettséget egyszerre tartjuk is, és meg is kérdőjelezzük, legalábbis magunkban. Miközben elkötelezettségünket fenntartjuk egy érték védelmében, egyúttal az időre, a belátásra, a további tapasztalatokra is hagyjuk, mi lesz egy ilyen kettősség vége.

2. Az értelmiségi embert véleményalkotásában, ítéleteiben az **argumentációra való hagyatkozás** jellemzi.

Bibó István figyelmeztet újból és újból arra, hogy a dolgokat a maguk okaira visszavezetve kell megvizsgálnunk. Igen sok ember hajlik arra, hogy a dolgokról ellenőrizetlen érzelmek és hangulatok, oda nem tartozó érdekek, önmagukban ugyan szent, de a dologba könnyelműen bevont fogalmak, általánosan ugyan igaz, de az adott esetre nem érvényes szempontok, vagy éppen retorikai-stiláris behatások szerint foglaljon állást.

Mindennek az értelmiségi éppúgy ki van téve, mint bárki más. De tudása, tapasztalata, erkölcsi akarata szerint ezt félreterdzi, s a fáradtságosabb utat választja: a dolgot a maga okai szerint megvizsgálni, s lépésről lépésre, önmagát és gondolkodásban társait vagy vitapartnereit a részletekben ellenőrizve haladni előre a döntésig.

Aquinói Szent Tamás Summa Theologicájának egyik legszebb fejezete az, melyre az előbb már utaltunk, a prudentia kardinális erényéről szóló questio-sorozat. Elmondja, hogy a prudentia (okosság) erénye a megteendő dolgokra vonatkozó döntéseket kormányozza úgy, hogy a legalapvetőbb elveket helyesen alkalmazzuk az élet dolgaira.

Szerinte a prudentia működése a következtetéshez hasonlítható. Az alkalmazandó elvek töltik be a szillogizmus „maior”-jának szerepét. A konklúzió az a döntés, melyet a kérdéses dologra nézve hozunk. A „minor” szerepét viszont az adott dolognak a megismerése jelenti. Tamás ezután felsorolja mindazokat az értelmi „technikákat”, melyek lehetővé teszik, hogy a dolgot helyesen megismerve és megítélve tudjuk alkalmazni az általános elveket. Ez az eljárás tartalmilag alig különbözik attól, amit Bibó a „dolgok valódi okaira való visszavezetésnek” nevez.

Ha elénk kerül egy ilyen dolog, efféle kérdéseink vetődnek fel: miről is van itt pontosan szó? milyen körülményeket kell számításba venni? melyek a mellette és melyek az ellene szóló érvek? melyek azok a szempontok, melyek alapján a célt esetleg másképpen kell megvalósítani? melyek azok a tényezők, melyek a cél vagy a hozzá vezető út módosítását indokolják? Eközben óhatatlanul előkerülnek nemcsak a gondolat érvei, hanem a tények, a számok, a számítások. Köztük azok a tények, számok, számítások is, melyek a „non placet” vagy a „placet iuxta modum” mellett szólnak.

Az érvelés egy része lehet *racionalis*, más része *intellektuális*. Az első a számok, arányok, mennyiségi tényezők diszkurzív számbavételét jelenti. Az utóbbi a minőségek, szellemi tények összegyűjtését (intelligere) és belátással (a szó eredeti értelmében intuíció, insight) való mérlegre tételét kívánja.

Lehet, hogy ez fáradságosabb, de biztos, hogy becsületesebb út, mint az érzelmekre ható, jelszavakkal operáló meggyőzés. De még annál az őszintén jóakaró eljárásnál is becsületesebb, mely a „maior”-t és a konklúziót közvetlenül, a minor kihagyásával akarja összekötni. Nem mondom, hogy az érzelmeinket el kell fojtani magunkban, vagy hogy az érzelmek maguk is nem tartozhatnak az érvek közé. De az bizonyos,

hogyan az érzelmek ugyanolyan ellenőrzést kívánnak, mint az érveknek bármely más csoportja.

Be kell látnunk, hogy ez az „argumentáló” út végső soron nem versengő (kompetitív), hanem együttműködő (kooperatív). A „minor” megalkotása, vagyis a dolgok okainak és tényezőinek számbavétele akkor kielégítő, ha az ellenérvek is asztalra kerülnek. Kétségtelen, hogy döntéseinkben ezek után is sok bizonytalanság marad, annál inkább, hiszen azok vonatkozhatnak jövő eseményekre is, melyeket senki sem lát előre. Az egyes események megítélésébe is csúszhat számítási hiba, még inkább abba, hogy melyik tényezőnek lesz nagyobb hatása a dolgok kimenetelére nézve. Az is megtörténhet, hogy maga a cél is csak egy az eggyel magasabb rendű célok között, s akkor a célok között is támadhat minden jó szándék és tisztességes számítás ellenére konfliktus (például: ezt vagy azt támogassam?), melyet mások másképpen oldanak fel. Ezért van jogosultsága szűkebb és tágabb értelemben véve egyaránt a „pártok” tevékenységének. De amikor a „minor” kikutatásáról van szó, akkor az „ellenfél” a legnagyobb segítségem, hiszen asztalra tesz olyan érveket, melyek nekem nem jutottak eszembe. A tények, számok, számítások, következmények, minőségek, belátások halmaza csak sokak munkájával, köztük ellentétes nézetű emberek munkájával kerülhet napfényre.

De ha így van, akkor juthat-e egyáltalán az egyén, az önálló döntésre törekvő értelmiségi, a „mindenről” elgondolkodó filozofikus értelmiségi megokolt, becsületes, argumentumokon alapuló döntésekhez? Nincs-e ellentét az értelmiségi lét mindenre kiterjedő hivatottsága és az érveket csak a maga szűk szakmai körében áttekintő becsületessége között?

Itt kell visszatérnünk az első pont egy gondolatához: a döntés, illetve a vele járó elkötelezettség biztonsága és a megérveltség között bizonyos arányosságnak kell keletkeznie.

Először is: a „mindenre” kiterjedő kíváncsiság akkor hiteles, ha „mindenre” kiterjedő tanulékonyssággal jár együtt. Persze a „minden” itt nem értendő szó szerint. Nehéz, de nem kerülhető el, hogy kimondjuk:

az értelmiségi lét elsősorban humán értelmiségi létet (de nem humán értelmiségi foglalkozást) jelent. Nem azért, mintha a humaniőrak értékesebbek vagy szükségesebbek lennének a reáliáknál, hanem azért, mert a humaniőrak elsősorban arra vonatkoznak, ami minden ember közvetlen megítélési körébe esik. A családról, a lélekről, a társadalomról, kis és nagy történelmünkről, a nemzetről és az emberiségről, az anyag és szellem viszonyáról, jogról, gazdasági folyamatokról s más hasonlókról mindnyájan gondolkodunk, adott esetben mindnyájan döntünk, sokszor megalapozatlanul, mások hatása vagy egy bizonyos népmesei színezetű szemlélet szerint. A bonyolult kémiai problémák eldöntését meghagyjuk a szakmának, s csak annyi kompetenciát tulajdonítunk magunknak, amennyiben a természettudományi, műszaki eljárás maga is társadalmi problémává vált. Aki – hogy úgy mondjuk – hivatásszerűen foglalkozik azzal, hogy erről a „mindenről” gondolkodjék, attól elvárjuk, hogy törekedjék mindarról tudni, ami a gondolkozáshoz szükséges.

Ez a követelmény természetesen nem valósítható meg. Ezért kell egyfajta rangsorban és egy hozzá kapcsolt arányosságban gondolkodnunk:

Az értelmiségi mindabban, amit érdeklődése és teherbíró ereje befog: olvas, tanul, értelmez, elemez, megpróbál megérteni. Ennek arányában tud a saját maga számára konklúziókhöz jutni.

Más a helyzet, ha konklúzióit másokkal is közölni akarja, még inkább ha tanítani akarja, s még inkább, ha másokat is befolyásoló döntéseket kell hoznia. Amilyen fokban ilyen helyzetbe jut, olyan mértékben válik szoros kötelességévé az argumentumok bőséges megismerése, konfrontálása, a rajtuk való elgondolkodás.

Nyilvánvaló, hogy ez elsősorban a saját szűkebb szakmájára nézve érvényes. De érvényes azokra a tárgyakra nézve is, melyekről megnyilatkozik.

Ehhez az arányrendhez alkalmazkodik véleményének „szilárdsága” is. Bizonyos dolgokról jól megalapozott véleményt tud mondani, mert kellően tájékozott annak „saját okaiban”. Más dolgokban rákényszeríti az élet az állásfoglalásra, s akkor szinte kétségbeesett erőfeszítést kell gyorsan tennie, hogy ezeket a „saját okokat” megismerje. És a fenti

értelemben vett mindennek sok olyan részterülete van, melyről a megkívánható tanulékonyssággal, figyelmességgel, nyugalommal tájékozódott, intelligenciája képes ennek alapján bizonyos projekcióra, a megismert tényeken jogosan túllépő következtetésekre is. De a „minor” felderítése így is fogyatékos, s emiatt ítéletében szükségszerűen maradnia kell bizonyos habozásnak, kísérletszerűségnek. „Amennyire a tényeket megismerhettem”, „mai tudásom szerint” így és így látom. S ha becsületes, az ilyen véleményben mindig több előzékenységgel hagy helyet az ellenkező felfogásra is, a későbbi javításokra is.

3. Az értelmiségi embert véleményalkotásában, ítéleteiben harmadszor az artikulációra, a megkülönböztetésre való begyakorolt képesség jellemzi. „Bene docet qui bene distinguit – jól tanít, aki jól különböztet”, tartja a régi mondás. A Szent Pál-i „discretio spirituum” persze vallási dolgokban való megkülönböztető készség (1 Kor 11, 10), valami hasonlóra mégis nagy szüksége van a profán dolgokban forgolódó értelmiséginek is.

A közbeszéd is úgy tartja, a filozófia szabatosan is megfogalmazza: a dolgok összetettek. És összetettek a dolgokról való benyomásaink is, a dolgokra adott válaszaink is. Összetettek gondolataink, érzelmeink, s még inkább az a belvilág, melyben maguk a gondolatok, az érzelmek, a szándékok, ösztönök is elegyedve vannak jelen. Az összetettség előszörre a káosz formájában hagyja bennünk lenyomatát. Az emberi értelemnek egyik nagy teljesítménye – történelmi léptékben is –, hogy a káoszban megkülönbözteti az összetettség *elemeit*, azután újból *összekapcsolja* őket, most már bizonyos logikai kopulákkal elrendezve, hogy egy rendezett világ rendezett képéhez jussunk el e művelet által. „Megkülönböztetek, de nem azért, hogy elválasszak.”

E tevékenység legjobb paradigmája a nyelv. A világról alkotott kaotikus kép nyelvi megfelelője az artikulálatlan indulatszó. Ádám azonban nevet ad a dolgoknak. Megkülönbözteti a tárgyakat azok tulajdonságaitól, az eseményeket az esemény körülményeiről. Nyelvileg így alakulnak ki a szófajok, a szófajokon belül azok gazdag vokabuláriuma. De a megkülönböztetés csak egy állomás. A nyelvi kötőelemek, a ragok, a képzők, a szórend eszközeivel az ember kapcsolatot létesít az elkülöní-

tett elemek között. Az összetettből elindult valóság artikulátlan felfogásából a megkülönböztetés, a disztinkció, a tagolás, majd a rendezett összekapcsolás eszközeit használva a rendezetten összetett világ képe rajzolódik ki.

Ezt a szellemi műveletet, melyet az emberiség hosszú idők alatt megtett, minden ember megteszi saját fejlődésén belül. De van ennek a műveletnek egy magasabb foka is, melynek képességét csak többé-kevésbé tudatos önépítéssel lehet elsajátítani. A káoszba való visszahullás különböző síkokon újból és újból fenyegeti az embert, akár az egyéb tekintetben magas szintre jutott embert is. Az élet rohama, a mindennapok eseményeinek egybetorlódása, az emberi érdekek és érdeklődések, az ösztönélet és lelkiállapot változásai, a kapcsolatok és hatások özöne újra és újra a káosz visszatérésével fenyegeti az embert is, a társadalmat is. Az értelmiségnek jeles feladata, hogy kiművelje és ébren tartsa megkülönböztető, artikuláló képességét, annak eredményeivel támogassa a többieket, működtetésével embertársait is emberhez méltó szellemi életre segítse, ezzel mintegy meghálálva azon generációk, mesterek, tanítók munkáját, akik őt is erre szoktatták.

Az élet legtöbb kihívása egyetlen impetussal hatol belénk, s ösztön szerint mi arra egyetlen reakcióval válaszolnánk. Türelmes „artikulálással” kell felismernünk, hogy az egynek látszó impetus maga is összetett. Mint egy fizikai kísérletben, szét kell választani a folyamatban a párhuzamos, a tiszta megfigyelést szennyező esemény-szálakat.

Éppen a példák bősége miatt nehéz is erre példát hozni. „Ez” történik, s azt mondjuk: „ezért”. De csak azért? Mennyi e történésben más, akcidentális körülmények (hely, idő, más előzmények, az éppen benne szereplő személyek) részesedése? „Ez” helyes, de helyes-e „most”? Mi egy állításban a rész-igazság, s mi benne a téves általánosítás? Lehet valami igaz ilyen vonatkozásban, de téves egy másik összefüggésben. Sőt többnyire nem két, hanem számos tényező játszik egy időben, habár az is igaz, hogy közülük egyik döntő lehet, a másik szinte elhanyagolható. Mindez nem egy olyan relativizmus, mely az igazság tagadásához vagy a megismerhetőséget kéltő agnoszticizmushoz vezet. Éppen ellenkezőleg: a gondos megismerést serkentő intellektuális és erkölcsi parancs forrása.

És akkor még csak a rajtunk kívül álló világ artikulálásáról beszélünk. El tudja-e választani a kutató a fizikai megfigyelés alkalmával az eseményt a megfigyelő eszköz behatásától? El tudom-e választani önmagamban az ítéletalkotás motívumait? Az igazságvágyat, segítő készséget, önérdeket, hangulatot, fanatizmust, megrögzöttséget, tetszeni akarást, sietséget, lomhaságot, győzelmi mámort, részvétet, részre hajlást, a konkrét dolog megítélésekor kaotikusan összefonódó ambíciókat?

Erre törekedhet az, aki iskolázott szellem, ezt gyakorolhatja az, akinek az a kötelessége, hogy elméjét műszerként használja, erre ösztönszerűen ráhagyatkozhat, akinek szellemi ösztönei kiműveltek. De amikor az élet elébe helyezi a kérdést: „mit szólni ehhez?“, akkor aligha tehet mást, mint hogy önmagát nyugalomra és némi várakozásra inti, majd hozzálát annak megfontolásához: „Miről is van itt szó?” Vagy még inkább: „Mikről is van itt szó?”

*

Mindezzel nem akartam azt mondani, hogy a töprengő, elemző, artikuláló gondolkodás a világ egyetlen nyitja. A csendes kötelességteljesítésnek, a művészi képzeletnek, a cselekvő szeretetnek, a misztikának útjai lehetnek éppoly tökéletesek, sőt sok tekintetben tökéletesebbek. De van számos dolog, melynek zárja csak így nyílik meg. A gondolkozó értelmiségi feladata, hogy az emberiségnek *ezt* a képességét pallérozza és használja.

A teológusról mondják, hogy „patitur Deum”, megszenvedi az Istent. Igen, az, akit mindenek fölött szeret, akinek megismerésére a szeretet hajtja, aki számára nem csak egy tudomány tárgya, az ugyanakkor elvárja tőle értelmének és hitének közös, szinte önkínzó erőfeszítését azért, hogy többet és igazabbat mondhasson órála.

Ugyanígy az értelmiségi „patitur veritatem”, megszenvedi az igazságot. Sőt nem csak úgy, hogy megdolgozik érte, hanem úgy is, hogy sokszor szeretné, ha nem az lenne az igazság, amire eljutott. Meg úgy is, hogy ma azt hitte, eljutott az igazsághoz, s holnap elébe kerül az, amire nem is gondolt. Meg úgy is, hogy az igazság saját hibájából vagy

saját hibáján kívül konfliktusokba sodorja. Meginog, de ha hű hivatásához, akkor „patitur veritatem”.

Mindeddig nem szerepelt szövegünkben az Isten neve. Ha az Isten az igazság, akkor minden igazságkeresés felkészíthet az istenkeresésre, noha semmi igazságkeresés önmagában nem vezet el őhozzá.

De még többről van itt szó. A józan katolikus teológia mindenkor hitte, hogy Isten kétszeresen jelentette ki magát az embernek: a teremtés által és a megváltás által. Amikor „humán” értékekről beszélünk, akkor azokról az értékekről beszélünk, amely az embert a teremtés jóvoltából emberré teszi. Mindenekelőtt az értelemről és a szabad akaratról. Ha ez hozzá tartozik az emberi „natura naturata”-hoz, akkor az értelemnek ez a kiművelése és kihasználása a „natura naturans”, a teremtető isteni szándék teljesítését jelenti. Isten azért adta értelmünket, hogy annak törvényei szerint (mondhatni: „lege artis”) éljünk vele.

Ezzel nem mondtam, hogy az értelemhez való hűség már ki is méríti a keresztény értelmiségi fogalmát. Már azért sem, mert a teljes igazsághoz Isten nem csak hozzá tartozik, hanem ő az első és legfőbb igazság, az igazságkereső keresztény értelmiségi első és legfőbb „élménye”. Csupán annyit mondtunk, hogy a gondolkodó, elemző, artikuláló értelem olyan talentum, melyet forgatnunk kell. Az, aki olyan célhoz akar jutni, melyet ennek az értelemnek útján kell elérni, annak végig is kell járnia ezt az utat. Ha nem, úgy tesz, mint azok a botor apostolok, akik nem tudták, milyen kelyhet kell kiinniuk, mielőtt a mennyei trónusokat elfoglalhatják. (Márk 10, 37–38).

De a keresztény értelmiségi persze több, mint a teremtető Isten által adott értelemmel élő ember. Mint mondtuk, keresztény és értelmiségi. Megpróbáltunk legalább közelébe jutni annak, mit tesz az: értelmiségi. De mit tesz az: keresztény?

Erre próbál majd feleletet adni második füzetünk.

Jegyzetek a liturgiáról

1. Igazság és érthetőség

A liturgiáról szóló írások fél évszázaddal ezelőtt arról szóltak, milyen igazak, mély értelműek és kegyelemhordozók az egyház könyörgései. A mai egyházi közbeszédben a szent szövegek és fordításaik értékmérője mintha az lenne: mennyire érthetőek azok az átlagos hívő számára. Azt hiszem, a liturgikus szövegek funkciójáról is, hatásmódjáról is téves elképzelés él ebben a mai egyházi közbeszédben.

A liturgiában az örök egyház teljesíti közbenjáró papi szerepét örök időkre. Talán első hallásra sérti a füleket, ha azt mondjuk, ezek a szövegek nem a híveknek, hanem a mennyei Atyának szólnak. De hiszen valóban Őhöz szólnak! Elég elolvasni közülük bármelyiket annak belátására, hogy nem a híveket szólítják meg. S frivol gondolat lenne, hogy az Egyház csak „látszólag” szól az Atyához, míg valójában a híveket okítja szavaival.

De az is elfogadhatatlan, hogy az Atyának a mi szavainkra lenne szüksége ahhoz, hogy megtudja, mire van szükségünk, mit kérünk tőle. Szent Ágoston azonban világos magyarázatot ad: „Urunk és Istenünk nem a mi szándékainkat akarja az imádságból megtudni, hiszen nem lehet, hogy azokat Ő ne tudja. Hanem az imádságban a mi vágyakozásunkat akarja felserkenteni, s így képesek legyünk befogadni azt, amit Ő előre elkészített, hogy nekünk adja...”

Az Egyház könyörgése azt mondja ki, amire az Egyház kezdettől most és örökké vágyakozik. Mégpedig úgy mondja ki, hogy annak minden részlete, teljes gazdasága kibontakozik az imádságban. Az így megfogalmazott vágyakozását teszi az Egyház az Atya elé, s ezáltal képessé válik befogadni azt, amit az Atya az Egyház számára előkészített. Hiszen – folytatja Ágoston – „ez az ajándék végtelenül nagy, mi pedig kicsik és szűkösek vagyunk annak befogadására.” Ez az ajándék „végtelenül nagy, melyet szem nem látott, hiszen nem szín, sem fül nem hallott, hiszen nem hang, sem az ember szívébe nem tud felhatalni, hiszen az ember szívének kell hozzá fölhatolnia.”

Az imádság mércéje tehát nem az, amit mi fel tudunk fogni vagy el tudunk képzelni, hanem aminek vágyakozására az Isten Lelke indítja és tanítja az Egyházat. Ez az ajándék nem egy adott közösségé, nem egy adott korszaké, társadalmi csoporté, korosztályé, hanem az örök Egyházé, s ezért lényegében változatlan. Az Egyház kötelessége, hogy ezt az ajándékot kérje, hogy azt a vágyakozást, melynek tárgyát igazában magunktól még elképzelni sem tudjuk, az Egyház méltó módon kimondja. Minden olyan törekvés, minden olyan megfogalmazás vagy fordítás mely egy elképzelt közösség megértési szintjére fokozza le ezt a könnyörgést, megfosztja az Egyházat örök javainak egy részétől.

Mégis azt jelenti-e, e mindez, hogy az Egyház kérje, amit kér, a hívő pedig imádkozzon magában a maga vágyainak mértéke szerint?

Egyáltalán nem. De az út nem az, hogy a könnyörgést fokozzuk le, hanem hogy a hívőt emeljük fel hozzá. „Az ember szívébe nem tud felhatolni, hanem a szívnek kell felhatolnia hozzá.” A liturgikus nevelés éppen azt jelenti, hogy minden kor minden emberét – mindenkit a maga mértéke szerint – segíti abban, hogy azok szíve „felhatoljon” ahhoz, amit az Egyház kér.

Többször írtam már arról, melyek ennek a liturgikus nevelésnek (és önnévelésnek) az eszközei. A legelső, hogy tudatosítsuk a könnyörgés normatív voltát: a könnyörgés azért érdemes figyelmünkre, mert felülmúl minket, mert nem hajlíthatjuk azt magunkhoz. A második: mondani, ismételtetni kell a könnyörgést, először kevéssé értve, azután egyre inkább egyesülve avval. A fordításnak nem egy egyszeri hallgatást kell kielégítenie, hanem egy szüntelenül ismételtetett, értelmét egyre mélyebben feltáró szöveget kell az ajkakra adni. Aki hittel és alázattal ismételteti e szöveget, azt szinte szentelmény-szerűen meg fogja szentelni ez a szöveg. A harmadik eszköz persze a magyarázat: főként a kulcsszavak és kulcs-fogalmak magyarázata. Nem a magyarázó gondolatai a szöveg ürügyén, hanem a hittanuló elméjének és az Egyház szavának tényleges összekötése.

Mindennek azonban feltétele, hogy az Egyház a maga tisztaságában ismételje évszázadról évszázadra azokat a könnyörgéseket, melyek egyetlen évszázadban sem vesztek el érvényességüket.

Jegyzetek a liturgiáról

2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

Emlékszem, 15 éves koromban egy pap megdöbbsen rajta, mikor a 118. zsoltárt kedvencemnek neveztem. Azt mondta, ezt a hosszú és híresen unalmas zsoltárt nem lehet szeretni. Azóta sok zsoltárt megismertem és megszerettem, s nehéz lenne egyre azt mondani: ez a kedvencem. De változatlanul szeretem, s úgy sejtem, tudom is, mi a lélektani titka.

Mint tudjuk, a zsoltár a Törvény fenségéről beszél, s arról, miképpen kötelezi el magát az imádkozó a Törvény mellett. Talán kevesebben tudják, hogy a nagy zsoltármagyarázók szerint ez a zsoltár is az Újszövetségben nyerte el végső értelmét. Már az ószövetségi zsidó is úgy gondolkozott róla, hogy a Törvény valamiképpen maga az Isten. Az Újszövetségben ez nyilvánvalóvá vált. Krisztus nem azt mondja magáról, hogy ő megmutatja az utat, az igazságot és az életet, hanem hogy Ő az Út, az Igazság és az Élet. Ő maga lett a Törvény, az Isten Parancsa, Akarata, Bizonyossága (és az a sok nagybetűs ige, mely más-más árnyalattal ugyanarról a törvényről beszél). Egyes egyházak a híres adventi Ó-antifonát (O Emmanuel, Rex et Legifer noster = Ó Emmánuel, Királyunk és Törvényhozónk) ebben a változatban énekelték: O Emmanuel, Lex et Legifer noster, vagyis Törvényünk és Törvényhozónk. Így tehát a zsoltárt imádkozva örök Törvényünkhöz, Krisztushoz való ragaszkodásunkról beszélünk, mégpedig azokkal a szavakkal, melyeket Isten maga ad ajkunkra.

Ennyit a zsoltár mondanivalójáról. És most az átélhetőségéről, lélektanáról:

Hiába keresünk ebben a zsoltárban valami felépítést, vezérfonalat, logikát. Illetve, megvan a maga logikája, a líra logikája, ahogy József Attilától tudjuk. Az imádkozó belemerül a Törvény szeretetének, elfogadásának, magasztalásának állapotába. És ebben az állapotban mindent kimond, amit tapasztalt, amit meglát, ami eszébe jut. Kimondja abban a sorrendben, ahogy éppen eszébe jutnak. A zsoltár bizonyos értelemben olyan, mintha közmondás-gyűjtemény lenne. Minden mon-

dat magában szép. Ahogy ma ez jut eszébe, holnap amaz, úgy az imádkozónak is hol egyik mondat fénylik fel, hol a másik.

Hogyan kell tehát imádkozni ezt a zsoltárt? Olyasféleképpen, mint a rózsafüzért. „Egyhangúan” mormoljuk, nem izgatjuk azzal magunkat, hogy minden mondatot átélünk-e. Ha egyszer csak egyik vagy másik mondat megragad, megörülhetünk neki; ha egyedül imádkozzuk, egy pillanatra megállhatunk, akár később ismétелgethetjük, de egyébként megyünk tovább. Ha most éppen „semmit sem mond” nekünk, az sem baj, akkor annyi, mint amikor a szerető nem tud többet mondani, csak annyit, hogy szeretlek, szeretlek, szeretlek. Akkor dadogjuk, duruzsoljuk, dajkáljuk a Törvényt dicsőítő szavakat.

Eszményi imádság arra, amire az Egyház használta: kis adagokban ezt mondta végig a napközi kis órákban (a „világi” kurzus szerint egy, a bencés szerint két nap alatt). Ez nem a nagy élmények imádsága, hanem az egyszerű, hűséges lelke.

Fejezzük be néhány válogatott „közmondással” a zsoltárból:

A te üdvözítésedért emésztődik a lelkem * és a te igédben igen bízom.

Mindörökké, ó Uram, * megmarad a te igéd a mennyben.

Minden tanítómnál okosabbá lettem, * mert a te bizonyosságaidban elmélkedem. Többet értettem meg, mint a vének, * mert a te parancsolataidat kutattam.

Lámpás a te igéd az én lépteimnek, * ösvényeimen világosság.

Szemeim sóvárognak a te szabadításodért, * és igaz-voltodnak megszólalásáért. Tégy értelmessé, hogy kutassam a te törvényedet, * és megőrizsem azt teljes szívemből.

Hogyan tisztítja meg az ifjú az ő útját? * a te szavaidnak megtartása által.

Gyönyörködöm az útban, mit bizonyosságaid kijelöltek nekem, * jobban, mint bármi gazdagságban.

Mint az elveszett juh, eltévelyedtem, * keresd meg szolgálodat, mert parancsolataidról el nem feledkeztem.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól.

A füzetek függelékében kapnak helyet az Új Emberben éveken át fenntartott, 2002-ben megszűnt „Jegyzetek a liturgiáról” rovat tovább folytatott darabjai.

A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított.

Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolkodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni.

Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A számonként két liturgikus jegyzet az Új Ember rovat hajdani kéthetes megjelenési ciklusának felel meg.

A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab önmagának megcímzett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.
